

**ВІДГУК**  
офіційного опонента, доктора філологічних наук, професора,  
завідувача кафедри української літератури  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича  
**Володимира Івановича Антофійчука**  
на дисертацію Наталії Микитівни Левченко  
**“Біблійна герменевтика в давній українській літературі”,**  
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук  
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Проблеми давньої української літератури завжди привертали увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних літературознавців, що дотримувалися різноманітних методологічних та ідеологічних позицій. Завдяки їхнім зусиллям досліджено особливості сюжетної канви, композиційної структури, ідейно-тематичної основи, художньо-образної системи, стильової типології давніх текстів.

Сучасна наука з огляду на недомовленість і тенденційну заангажованість усталених наукових методологій дослідження у минулому переживає процес реконструкції традиційних наукових дискурсів та імпульсує переосмисленнями наукової спадщини радянських часів, реабілітацією раніше заборонених, а тому забутих теорій, концепцій, наукових галузей, осягненнями тепер доступного світового наукового досвіду, апробацією нових методологічних схем і прийомів.

Науковці нової доби здебільшого відмовляються від закостенілих догм і канонів у процесах наукового аналізу буття, культури, літератури, вдаючись до пошуків нових оригінальних форм осмислення і вивчення предмета дослідження, здійснюють пошук надійних констант звернення до забутих цінностей та ідеалів, які могли би стати відправними точками й основою нових теорій. Таким новим чи давно забутим старим явищем у літературознавстві сприймається проблема біблійної герменевтики.

У світовій практиці герменевтика як теорія інтерпретації сакральних текстів пройшла довгий час становлення і розвитку від давньоєврейської традиції, Августина й Орігена до найсучасніших теорій Г.-Г. Гадамера,

Ф. Кермоуда, В. Ізера, Е. Гірша, К. Коннера, К. Мелміна та ін. Зародившись більше, ніж три тисячі років тому, якщо відправною точкою вважати першу Старозавітну книгу “Буття” (1445 р. до Р. Х.), біблійна герменевтика продовжувала розвиватися й удосконалюватися із плином часу. Вона зазнавала значних трансформацій в епохи Середньовіччя, Реформації і Модерну, але залишалася серцевиною не лише літературознавчих, а й загальнокультурологічних, філософських шукань з огляду на специфіку єдиного об’єкта її дослідження – Святого Письма.

У процесі багатовікового становлення біблійна герменевтика виробила власні норми й правила теорії тлумачення сакральних текстів, за межі яких екзегет не мав права виходити. Однак на практиці шляхи узгодження біблійних текстових сенсів протиріч вимагали від давніх українських митців інколи сягати за межі усталених канонів. До відхилення від канонічного тлумачення Біблії в окремих випадках спонукала й сутність біблійної герменевтики як науки, яку варто розглядати як мистецтво тлумачення текстів Святого Письма, вчення про принципи, певні правила й канони та особливості тлумачень цих текстів з метою з’ясування їх дійсного смислу, де вони витлумачуються як Богом відкриті істини.

Варіативність перекладу Біблії та її ускладнений, утаємничений стиль спричинили дискусії навколо проблеми шляхів екзегези текстів Святого Письма ще від часів їхньої появи. На цій основі утворилися різні екзегетичні методології. Давня українська література акумулювала в собі як східну, так і західну традиції тлумачення біблійних книг.

З огляду на те, що за радянських часів з відомих причин біблійні тексти було вилучено з культурологічного та наукового дискурсу, зокрема, закрито українським літературознавцям доступ до вивчення Біблії та її впливу на формування літератури, образів, сюжетів, методологій прочитання тексту, у філології утворилося провалля, яке намагалися заповнити різноманітними штучними теоретичними моделями на кшталт трактування духовних явищ як спрощеного міфологічного мислення або релігійної схоластики, в межах яких

біблійні історичні постаті та події урівнювалися з міфологічними постатями й подіями античного світу. Як наслідок, залишається ціла низка питань, які вимагають подальших грунтовних студій, серед яких і проблема біблійної герменевтики у складі давньої української літератури.

Українське літературознавство поки що не системно, а лише спорадично звертається до вивчення герменевтики, завдяки якій відбувалося тлумачення прихованих, складних для миттевого, безпосереднього розуміння смыслів, що вже призвело до позитивних змін. Це питання на сьогодні почали досліджено, зокрема, у роботах Н. Алексєєнко (Левченко), Д. Багалія, архиєпископа Ігоря Ісіченка, Б. Криси, З. Лановик, О. Матушек, Н. Поплавської, В. Сулими, М. Сумцова, С. Сухарєвої, Л. Ушkalova, Д. Чижевського та ін. Тлумачення біблійних текстів розглядається тут як один із засобів художнього зображення, осягнення, переконання, спрямування.

Попри те, що біблійна герменевтика з огляду на релігійний характер давньої української літератури стала її домінуючим складником ще на початковому рівні розвитку літератури старокиївської доби й не втрачала своїх позицій до завершального барокового етапу її становлення, належного висвітлення в літературознавстві вона досі не має. Тому актуальність рецензованої праці не викликає сумнівів.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі прописані традиційні для цієї структурної одиниці пункти, а саме, обґрунтована новизна та актуальність роботи, сформульовані її мета та завдання, простежено зв'язок дисертації з напрямками дослідження випускової кафедри та інше.

Розділ I – “Біблійна герменевтика в українській літературі як об’єкт історико-літературних студій” структурується п’ятьма підрозділами, в яких послідовно Наталія Левченко розглядає питання становлення й розвитку біблійної герменевтики як науки, вивчення біблійної герменевтики в українському літературознавстві, зокрема в Харківській сковородино-

знавчій школі, де піддається аналізу близько двохсот наукових розвідок, серед яких особлива увага приділена працям таких дослідників як Д. Багалій, О. Потебня, Ю. Шевельов, Л. Ушканов та ін. Загалом, у монографії Наталії Левченко досліджуване коло наукових текстів попередників у вивченні теми дуже широке. Мотивовано авторка залучає до аналізу роботи як вітчизняних, так і зарубіжних учених, що надає огляду літератури належної повноти й вичерпності.

**У другому розділі “Біблійна герменевтика в українській літературі старокиївської доби”** простежується шлях становлення й розвитку біблійної герменевтики в перекладних та оригінальних жанрах української середньовічної літератури. Авторка зазначила, що біблійна герменевтика бере початок від перших перекладів книг Святого Письма, а в старокиївську літературу була занесена в перекладних пам'ятках XI – XIII століть, насамперед, у творах Отців церкви, з якими прийшли в Київську Русь переважно практичні герменевтичні напрацювання богословів Олександрійської, Антіохійської та Каппадокійської шкіл.

На прикладах “Слова про Закон і Благодать” Іларіона, проповідей і притч Кирила Туровського, повчань Луки Жидяти, агіографічних та літописних жанрів Феодосія Печерського, Нестора та ін. простежено вплив герменевтичних методів Філона, Оригена, Тертуліана, Августина, Іоана Златоуста, Василія Великого, Єфрема Сиріна, Григорія Ниського та інших богословів на формування біблієзнавчої традиції в оригінальній писемності Київської Русі. Водночас вона зазначає, що вживлення біблійної герменевтики в оригінальні жанри старокиївської літератури є першим практичним дometodологічним етапом її розвитку в давній українській літературі з огляду на відсутність тогочасних глибоких теоретичних досліджень у цій галузі.

**Розділ III – “Питання біблійної поематики та евристики в українській полемічній літературі кінця XVI – початку XVII століть”** присвячено вивченню питання біблійної герменевтики у творах українських

православних, католицьких та греко-католицьких письменників-полемістів. Особливу увагу авторка акцентує на особливостях застосування чотирисенсової методи біблійної герменевтики, які, на її думку, залежать від конфесійних канонів тлумачення біблійних текстів.

Проаналізувавши творчість Мелетія Смотрицького, Йова Заліза, Клирика Острозького, Василя Суразького – з боку православ'я, Петра Скарги та Іпатія Потія – з боку католицизму, дослідниця пропонує біблійну герменевтику в полемічній літературі зламу XVI – XVII століть розглядати як синтез східної та західної герменевтичних шкіл з урахуванням зasad протестантської ідеології й античної та юдейської риторики.

Зрештою, вона доходить висновку, що міжконфесійна боротьба й породжена нею полемічна література на значну міру була спонукою до більш глибокої інтерпретації Святого Письма. Потреба тлумачити Біблію, захищаючи догми своєї Церкви, ставала актуальною для усіх конфесій. У полемічних змаганнях як православні, так і католики дотримувалися здебільшого чотирисенсової методи біблійної герменевтики. При тому форми тлумачення Святого Письма в полемістів протилежних таборів досить часто навзаємно віddзеркалювалися. На біблійну герменевтику полемістів православного кола значний вплив справили засади ісихазму.

У розділі IV – “**Біблійна герменевтика в українській бароковій літературі**” розглядаються питання біблійної герменевтики української літератури доби Бароко. Дослідниця простежила тут, як розвивалася почвірна метода тлумачення біблійних образів і сюжетів в українській бароковій літературі, як відбувалася екстраполяція старозавітної префігурації на новозавітну історію, як в умовах найвищого злету біблійної герменевтики в епоху бароко формувалися нові сакральні концепти, яку роль виконувала феноменологічна екзегеза імені Бога, як функціонувала теофанічна символіка каменю тощо. У цій частині роботи предметна увага приділена герменевтичній творчості Іоанікія Галятовського, Іоана Максимовича,

Стефана Яворського, Дмитра Туптала, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича, Феофана Прокоповича та Григорія Сковороди.

Авторка аргументовано переконує, що чотирисенсова біблійна герменевтика, яка сформувалася на основі синтезу східної та західної екзегетичної практики і вилася в річище барокового стилю української літератури, посідала важливе місце в її поетиці. Зокрема, вона зазначає, що українські богослови відправною екзегетичною точкою вважали буквальний сенс, темні й незрозумілі місця в Біблії тлумачили алегорично (часто з алегоричним сенсом ототожнювали типологічний сенс), настанови до життя в Христі та з Христом відчитували в моральному сенсі, акцентували на питання, що чекає вірян в потойбічному житті, відповідали шляхом анагогічного тлумачення.

Наталія Левченко підкреслює, що на ґрунті чотирисенсової біблійної герменевтики, прихильниками якої були переконлива більшість українських барокових письменників, а саме: Іоанікій Галятовський, Антоній Радивиловський, Дмитро Туптало, Лазар Баранович, Стефан Яворський та ін., вирізнялися відхилення на користь буквального сенсу з одного боку і всезагальної алегорези – з іншого. Схильність до буквального сенсу та заперечення сенсу алегоричного засвідчує, на її думку, під впливом протестантської теології герменевтична практика Феофана Прокоповича. Тим часом усеосяжну алегорезу Святого Письма як альтернативу чотирисенсовій герменевтиці обстоював Григорій Сковорода. На основі знакової системи Біблії він створив свій власний кодований текст, у якому має місце вільне поводження автора з біблійними матеріями. Отже, в українській бароковій літературі, переконливо стверджує дослідниця, співіснують різні варіанти застосування чотирисенсової біблійної герменевтики як одного з художніх засобів зображення сфери *sacrum*. При цьому біблійна герменевтика настільки сильно впливала на художню систему тогочасної літератури, що навіть виходила за межі власне релігійних жанрів у ділянку жанрів світських та поширювалася на інші види мистецтва.

Словом, у монографії Наталії Левченко “Біблійна герменевтика в давній українській літературі”, що висувається на захист як докторська дисертація, вперше детально простежено поетапний шлях становлення й розвитку української герменевтичної думки від її дometodологічного періоду практичної екзегези XI – XIII ст. до XVIII ст. включно, коли відбувся її інтенсивний розвиток з глибоким теоретичним підґрунтям за часів українського бароко,

Сильною стороною дисертації видається настанова на ґрутовне вивчення першоджерел-стародруків XI – XVIII століть. Авторка оперує окремими текстами, які досі залишилися недослідженими з огляду на їхню малодоступність, що надало їй можливість ввести до активного літературознавчого обігу матеріал, який може підтвердити або кардинально змінити усталені оцінки, які тяжіють над певними текстами. Таким чином дисертація спонукає до літературознавчих дискусій. Здійснена робота окреслила найсуттєвіші і найвагоміші етапи зародження й становлення давньої української літератури у вимірах біблійної герменевтики, мотивовано поданої як структурант поетики літературних пам'яток XI – XVIII століть.

Дисертація написана грамотно. Її структура відзначається логічною послідовністю, цілісністю. До аналізу залучено й активно використано праці як українських, так і зарубіжних науковців, опублікованих англійською, італійською, німецькою, французькою, польською та російською мовами.

Про рівень докторської дисертації свідчить і переконлива кількість використаних джерел – 802 позиції. Національні літературні тексти розглядаються авторкою в широкому релігійно-культурному контексті, здебільшого православно-уніатської, католицько-православної, православно-протестантської та католицько-православної полеміки. Висновки дисертації цілком відповідають її змісту й містять загальні підсумки дослідження.

Водночас текст цієї роботи був би ще досконалішим, коли б до аналізу були долучені латиномовні джерела української ренесансної літератури, на

які теж посутній вплив мала біблійна герменевтика. Цілковитій повноті висвітлення проблеми біблійної герменевтики в давній українській літературі також бракує вивчення даного питання в жанрах шкільної драми.

Прошу зауважити, що висловлені думки не применшують високого рівня цієї дисертації. Її основні положення відображені в авторефераті, за темою дисертації опубліковано 61 статтю, з яких 15 надруковано у виданнях інших держав, 16 – у фахових наукових виданнях за переліком ДАК України та 30 – додаткові публікації. Основні результати роботи було апробовано на 36 наукових вітчизняних та зарубіжних конференціях. Здійснена робота є цілісним ґрунтовним самостійним науковим дослідженням. У ній окреслено найсуттєвіші і найвагоміші етапи зародження й становлення давньої української літератури у вимірах біблійної герменевтики, справедливо поданої як структурант поетики літературних пам'яток XI – XVIII століть, що свідчить про розв'язання важливої літературознавчої проблеми.

Докторська дисертація “Біблійна герменевтика в давній українській літературі” – оригінальне самостійне дослідження, виконане одноосібно без співавторства за спеціальністю 10.01.01 – українська література. Вона відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка Наталія Микитівна Левченко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри  
української літератури Чернівецького національного університету  
імені Юрія Федьковича

16 жовтня 2018 р.

В. І. АНТОФІЙЧУК

